George RUSNAC

FACTORUL POPULAR-REGIONAL ÎN CERCETĂRILE ETIMOLOGICE STRUCTURALE

Pentru a demonstra importanța elementelor populare şi regionale în clarificarea unor aspecte din domeniul etimologiei structurale, am ales următorii termeni cu origine necunoscută sau incorect stabilită: *a se chercheli, ciupercă, deşanț, pistreală, râbac* şi *râcea,* pe care i-am raportat la formațiile aloetice (regionale sau populare).

În cazul lui *a se chercheli* „a se îmbăta puțin”, ipoteza originii maghiare i-a tentat pe mai mulți etimologi, deşi lipsa unei legături semantice clare între presupusul etimon maghiar şi elementul românesc nu le permite decât tatonări pur fonetice, diferite de la cercetător la cercetător: Scriban (Arhiva, a. 1912, nr. 4), ap. **DLR** [1]:<ung. *kérkedni* kérködni, *kerkelni „a se fuduli”, supoziție preluată în dicționarul său [2]: „Comp. cu ung. *kérkedni, kérködni*, **kerkelni* la care adaugă: „şi cu ngr. *hirkilizo* „cânt cucurigu”. Cu aceeaşi nesiguranță va fi reprodusă de **SDE** [3]: „Or. neclară. Comp. ung. kérkedni „a se fuduli” şi de **DU** [4], ediție revăzută şi adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu şi Victoria Zăstroiu [4]: „Cf. ung. kérkedni”, în pofida faptului că **DLR** [1], seria veche, o infirma: „Cu ung. kérkedni, kérködni, *kerkelni „a se fuduli”... cu greu are vreo legătură”.

Drăganu, **DR**, VI [5], p. 269, îl extrage pe *a se chercheli* din magh. *korhely* „calic, coate-goale”, tot atât de incompatibil semantic cu ipoteticul derivat românesc ca şi kérkedni, iar **DLR** [1], pornind de la ideea (falsă) că vocabula românească ar fi o „compoziție glumeață”, apropie primul element (*cher-*) de ung. kerék „roată, cerc”, presupunere care n-are nici ea nimic comun cu realitatea etimologică, iar pe al doilea element *(-chili)* îl raportează, împreună cu Tiktin [6], la a *chili* „a bea” [< *a pili* „a şlefui” <sb., rus., ceh. *piliti*] sau la rom. *pilă* (<v. sl. *pila*).

Giuglea, ap. Ciorănescu [7], îl pune în legătură cu gr. *kiki* „căpuşă”.

Ciorănescu [7] reuşeşte să rupă cercul vicios al căutărilor sterile, adoptând formula care a devenit un semn distinctiv al dicționarului său etimologic: „creație expresivă”. Din păcate, nota respectivă e lipsită,

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)

cum se întâmplă adesea în cuprinsul acestui dicționar, de suportul unei argumentări adecvate, al unor completări şi precizări relevante.

Vom invoca anumite date menite să facă lumină în privința originii rom. *a se chercheli*.

Ciorănescu [7] menționează: „E posibil să aparțină aceleiaşi familii de cuvinte ca şi *chercheriță* s.f. („căpuşă, Melophagus ovinus"; „muscă de cal, Hippobosca equina"), cu var. *chercheriță, chi(r)chi(ri)ță* (după Conev, p. 52, şi Scriban, cuvântul respectiv derivă din bg. kekerica „broască", care şi el pare să fie cuvânt expresiv). Dacă nu ne înşelăm în ipoteza aceasta, imaginea de bază trebuie să fie cea de mers şovăitor sau bălăbănit, ca cel al omului beat sau al cârcăiacului" [7, s.v. *a se chercheli*].

De fapt, radicalul *chir- (cher-)* aparține în mod cert unei familii mult mai mari de cuvinte decât cea pe care o presupune Ciorăneascu [7] – seriei aloeto-etemice: *chercheriță* (Muscel) „grindină măruntă" [**DLR-1**] (etem: <fărâmă>), *cherci* (regional) „tufă" [**DLR-1**] (etem: <mărunțiş>), *chiorpeacă* (regional) „şindrilă, şiță, scândură mică" [**DLR-1**] (etem: <obiect mărunt>), *chirchilig* (Banat) „tufă mică"; „tufiş ros de viței, care nu mai poate creşte drept în sus" [**DLR-1**] (etem: <mărunțiş>), *a se chirci* „a se face mic"; „a se zgârci (în convulsiuni)"; „a rămânea pipernicit"[**DLR-1**] (etem: <a se strânge>), chiric (Țara-Hațegului) „greier"; „purice"; „copil vioi, neastâmpărat" [**DLR-1**: onom.] (două etememe: <<sonic>> şi <<cinetic>>), *ciritei (ceritei)* „tufiş"; „pomişori mici şi spinoşi"; „măcieşi ce nu cresc mari" [**DLR-1**: <ucr. (*o)čeret* „păpuriş"] (indigen, eteme: <mărunt>, < țepos >), *ghirav* (regional) „aspru" [**DLR-1**] (etem: <înțepător>), *pircit* (prin vestul Munteniei) „*chircit*"; „(om) rău la suflet" [**DLR-1**] (eteme: <mic>, <netrebnic>) *pârci* „om pipernicit"; „copil" [**DLR-1**: <bg. părč] (indigen, etem: <mic>), *terteleac* (mai ales în Oltenia şi Muntenia) „slab, pipernicit, prizărit" [**DLR-1**] (eteme: <subțire>, <mic>), *târş* „tufă" (regional) „ființă care nu s-a dezvoltat"; (regional) „specie de brad pitic"; (popular) „creangă stufoasă care se întrebuințează la îngrădituri primitive, ca arac etc."; (regional) „grămadă, morman" etc. [**DLR-1**] (eteme: <mărunt>, <rătez>, <strânsură>), *țâră* (popular) „cantitate, durată, măsură etc. foarte mică" [**DLR-1**] etc.

Schimbarea aloetică a tranşei radicale: *cher-, chir-, cir-, ghir-, pir-, pâr-, tir-, târ-, țâr-* etc., asociată cu diversificarea sinestezică a continuumului etemic (<mărunt>, <strâns>, <ascuțit>, <subțire>, <țepos>, <înțepător>, <strident> etc.), demonstrează originea indigenă a lui *a se chercheli* şi a seriei în care se integrează acest element. Motivarea, cum permite să se vadă lanțul etemic anterior şi conținutul verbului *a*

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)

se chercheli, nu e cea invocată de Ciorănescu, ci ideea de <puțin>, strâns legată cu etemul dominant al seriei: <mărunt, mic>. De altfel, logic, „a se îmbăta puțin" nu presupune <mers şovăitor, bălăbănit>.

Înregistrând patru variante ale lui *a se chercheli: a se chirchili, a se chirchiuli, a se cherchezi* şi *a se chiurlui,* Ciorănescu [7] constată că ultima variantă nu este, etimologic, clară. Ea devine însă clară dacă o examinăm prin prisma schimbărilor aloetice menționate mai sus, ce-i conferă acelaşi statut de variantă ca şi celorlalte trei.

Ipoteza conform căreia *a se chercheli* ar fi „o compoziție glumeață", unul dintre elementele constitutive ale acesteia fiind *chilă=pilă* „a se îmbăta" (supra) e infirmată de prezența regionalului *chirchilig* „tufă mică" (supra), cu aceeaşi structură reduplicativă (*chir-, chil-)* ca şi *cher-chel-* din *chercheli.*

Pentru a demonstra originea expresivă a lui *a se chercheli* **DLR** [1], Ciorănescu [7] îi atribuie lui *chercheriță* statutul de împrumut slav: „Pare a fi un derivat din tulpina slavă *kyk-,* din care a derivat şi verbul paleoslav *kyčiti* „a se umfla" şi bg. *kekerica* „broască". Şi „*căpuşă*" şi „*broască*" *pot fi considerate ca „animalul care se umflă". E adevărat că ele se umflă*, numai că în română *căpuşă* şi *broască* fac parte din serii aloeto-etemice diferite: *a căpui* „a înşfăca", *a găbui* „id" [**DLR**-1] etc., (etem: <a înhăța>) / *brotăcel, burătăcel* „broască verde"; (ornit.) „florinte" [**DLR**-1], *brotealâ* „taifas" [**DLR**-1] (etemem: *sonic*). De altfel, şi bg. *kekerica*, supra, nu însemna la origine „animal care se umflă", ci „orăcăit", cf. rom. *cherchet* „orăcăit (de broaşte)" [**DLR**-1: onom.] (în bulgară, pentru rad. *kyk-,* cf. *kykotja se* „a râde strident", ca şi rom. *chicot*, *chihot* „râset înfundat şi cu izbucniri zgomotoase" [**DLR**-1: „onomatopee răspândită şi în limbile slave"]). În ceea ce priveşte radicalul reduplicat din rom. *chercheriță (chirchiriță)*, supra (eteme: <fojgăitoare>, <bâzâitoare>) el trebuie apropiat de *gârgâriță* [**DLR**-1: or. nec.] (etem: <fojgăitoare>) de *a chirăi* „a țârâi"; „a ciripi"; „a cârâi" etc. [**DLR**-1: onom.], *chiric,* supra etc.

Ciupercă (în unele regiuni, mai ales prin Muntenia) „nume generic (prin alte regiuni: *burete)* al celor mai multe varietăți de plante criptogame"; (în alte regiuni, mai ales prin Muntenia şi Transilvania) „specie foarte căutată de plantă criptogamă comestibilă, cu picior alb, cu pălărie tot albă, cu marginile atârnând" [**DLR**-1] (Cihac [8], Philippide [9, p. 107]: <sb. *pečurka, <sb. pečurka; Candrea [10]: comp. ung. csiperke; Scriban [2]: ung. cseperke, csiperke, csöpörke, csuporka, ceh. pečarka, pečirka, sb., bg. pečurka, čepurka < v. sl. pešti-pekon* „a coace"; Ciorănescu [7]: <bg., sb. pe*čurka, cu* metateza: bg. *čepur-*

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)

ka, magh. *csepérke;* **SDE** [3]: <*ung. csöpörke* „id”. Comp. bg. *čepurka, pečurka)*. Indigen, etem: <moțată>, cf. *ciup* „interjecție...care imită sunetul produs prin lovire sau un umblet tiptil [**DLR**-1] (etem: <sunet strident>, <sunet slab>), ciup (Muntenia) „cioc” [**DLR**-1] (etem: <ascuțit>), ciup (Bucovina) „şuviță de păr, mică şi încâlcită”; (Bucovina, nordul Transilvaniei, Banat, Oltenia) „moțul de păr din coama cailor care cade printre urechi pe frunte”; „lâna ce rămâne în piptenii de scărmănat”; „târş, bufoi” [**DLR**-1: <sb. *čup(a)* „şuviță de păr”; „Cuvântul se găseşte şi la aromâni *(čiup, „câlți, fire de cânepă”)* şi la albanezi (*čupe* „păr lung”; „fată”)] (indigen, etem: <smoc>), *cip!* „interjecție care imită sunetul apei lovite cu palmele, cu lopețile etc.” [**DLR**-1: onom.], *cipan* (Oltenia) „un fel de iarbă tare, țepoasă” [**DLR**-1] , *cipcarcă = piparcă* „ardei”; „salvie” [**DLR**-1] (eteme: <picant>, <odorant>), *pipercă* „Pelargonium pellatum” [**DLR**-1] (etem: <odorant>), *cipirig=pipirig=țipirig* „rogoz”; „papură” [**DLR**-1] (etem: <înțepător, aspru>) etc. Astfel, expresia şi conținutul cuvântului românesc *ciupercă* se integrează perfect în angrenajul aloeto-etemic indigen: ciup–cip–pip–țip etc. / <strident>, <strâns>, <ascuțit>, <țepos>, <picant>, <odorant> cu schimbarea sinestezică a sensurilor.

Candrea [10], ca şi **DLR** [1] mai târziu, separă varianta *şanț* a lui *deşanț* (Moldova, Transilvania) „ciudat, curios, de mirare” [Candrea-10] de *şanț* „săpătură făcută de jur împrejurul unui loc spre a-l împrejmui, spre a apăra o cetate, o întărire etc.”; „săpătură lunguiață făcută pentru scurgerea apelor sau pentru alte trebuințe”; „crestături în pietrele de moară” etc. [Candrea-10: <pol. *szanc* <*germ. Schanze*]. Cihac [8], Tiktin [6] (ed. veche), Scriban [2] şi Ciorănescu [7] le prezintă într-un singur articol de dicționar, cu etimologia propusă de Cihac [8], pe care a preluat-o şi Candrea [10], supra. Scriban [2] a încercat să explice hiatul semantic dintre sensul „vechi” al lui *şanț* „minune, lucru minunat” şi celelalte sensuri supra: „poate prin aceeaşi figură ca *a deraia, a delira*, adică „a ieşi din linia obişnuită”. Ciorănescu [7], deşi remarcă această nepotrivire de sensuri, adoptă soluția lexicografică şi etimologică tradițională.

Soluția valabilă pentru realitatea lingvistică românească este sugerată de aloetele regionale ale radicalului (-) *şan-* (*şon-, şoan-, hon-, hoan-, jon-, jan-, joan-, jun-* etc.) *a şoni* (prin Oltenia) „a face (pe cineva) să devină şchiop, lovindu-l, rănindu-l etc.” [**DLR**-1], *şontâc (hontâc)* „cuvânt prin care arătăm că cineva şchioapătă când umblă” [**DLR**-1] *şoandră (hoandră)* (regional, depreciativ) „femeie bătrână” [**DLR**-1] (etem: <căzătură, pocitură>), hondoală „gaură naturală pe coasta

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)

unui deal” [**DLR**-1] (etem: <surpătură>), *joncăneală* (Transilvania) „bătaie, ceartă” [**DLR**-1] (eteme: <pocire>, <larmă>), *a jontăni* (Transilvania) „a face zgomot”, *jantiță* (Oltenia) „tot felul de peştişori mici de tot, care abia se văd în apă” [**DLR**-1] (etem: <fărâmă, pocitură>), *janghină* (joanghină) „termen de ocară pentru cai” [**DLR**-1: „Pare a fi o rostire regională pentru *jabină <bg. *žabina „mătasea broaştei”*] (indigen, etem: <căzătură, pocitură>) etc.

Liantul etemic care uneşte aceste aloete este <lovire – pocire – surpare>. Prin urmare, *şanț-1* („săpătură”) şi *şanț-2* („ciudățenie”) au aceeaşi origine indigenă, cu etemele îngemănate: <lovire – surpare> (*şanț-1*) şi <lovire – pocire> (*şanț-2).* În cazul lui *şanț-1,* nu este exclusă şi intersectarea cu corespondentul polonez şi cu cel german.

Pistreală (pestreală) (învechit) „distanța până la care poate ajunge o săgeată, un proiectil”; „interval de timp (delimitat)”; „loc special amenajat pentru alergări, întreceri etc.” e raportat de Tiktin [6], Scriban [2], **DLR** [1] şi Ciorănescu [7] v.sl. (slavonului) prěstrělŭ <stréla „săgeată”. Relațiile fonosemantice ale rad. *pis-* în sistemul lexical românesc şi analiza situațiilor similare se opun însă etimologizării respective. Să vedem mai întâi ce ne spune analogia cu sinonimul regional *jap* (pl. *japuri*) „distanța cât bate o piatră azvârlită cu o forță oarecare” [**DLR**-1: onom.]. Interjecția *jap!* care „imită zgomotul produs de lovirea cu un corp elastic (nuia, biciuşcă etc.) sau de o lovitură (trânteală) dată cu repeziciune şi putere” [**DLR**-1] face substantivul *jap* transparent la semnificația primară: <bătaie, repezeală, azvârlitură>. Acelaşi etem implică, prin extrapolare, şi *pistreală*, supra. Etemul e probat şi de existența altor formații cu rad. *pis-* sau cu radicale aloetice: *pistrela* (inv.) „a țâşni (împrăştiindu-se) în toate părțile”; „a împroşca” [Tiktin-6, ed. veche, Ciorănescu-7: <sb. *prestriliti*; Scriban-2: <sb. *prestriliti*, nsloven. *prestreliti*, pol. *przestzelać;* **DLR**-1: <*pistreală*] (indigen, *pistreală* <*a pistreli*), *a pistosi, a pistroci* „a sfărâma”; „a strivi, a terciui”; „a snopi în bătaie”; (prin vestul Munteniei) „a masa puternic”; „a istovi” [**DLR**-1: et. nec.], *bístriț* (Transilvania, Moldova) (ca atribut al cuv. *prun, prună*) „acru, acid” [**DLR**-1: „Dintr-un tip slav **bystrits* <*bystrŭ* „iute”, cu schimbarea înțelesului „*pişcăcios”*. Cf. numele de râu Bistrița „torent de munte”, apă care curge repede”] (indigen, cu polietemia radicalului *bis-* şi cu schimbarea sinestezică a sensului, să se comp. *pisc* „vârf” *-pisc* „piuit” etc.), *a se jâstâci* „a deveni perplex” [**DLR**-1: „Pare a fi derivat din *fâstâc* şi a fi avut sensul originar de „a se înverzi la față ca fâstâcul (din cauza unei ştiri, întâmplări etc. neaşteptate)”] (indigen, etem: v. *a se jâstâci,* supra; analogia cu *a o sfecli* nu e concludentă, căci ultimul

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)

verb nu derivă de la *sfeclă*, ci din interj. *sfâc*! „care sugerează caracterul brusc al unei mişcări” [**DLR**-1]).

În fine, regionalele *râbac* (Bucovina) „om mic de statură” şi *râcea* (prin nordul Munteniei, depreciativ) „om mic de statură şi diform”, pe care le înregistrează **DLR** [1], fără a le etimologiza (doar sub primul cuvânt notează indecis: „Cf. ucr. *rybac* „pescar”; „pescăruş”), trezesc un distinct ecou în lexicul regional şi popular românesc: *a râbâi* (prin vestul Munteniei) „a scormoni, a râcâi (pământul) [**DLR**-1: et. nec.] (indigen, onom.), râbiță „nume dat mai multor specii de peşti mici” [**DLR**-1: „Din bg. *rybitsa,* scr. *ribica. Cf. rus. rybets*] (indigen, din rad. *râb-,* v. *râbâi,* supra, etem: <mărunțiş>), *a râcâi* (despre păsări sau animale) „a scormoni, a scurma pământul cu ghearele sau cu labele; (despre animale) „a zgârâia cu unghiile sau cu ajutorul unui instrument”; (prin Moldova) „a răzui”; „a curăța”; „a râni” etc. [**DLR**-1]. [Scriban-2: <sb. *rkati*: „a hârcâi”; „a sforăi”; Ciorănescu-7: or. expresivă, **DLR**-1: formație onomatopeică], *râcă* „gropiță în pământ la unele jocuri de copii”; „groapă mică prin care sunt delimitate două terenuri de fânaț”; „partea inferioară a piciorului găinei”; (prin Muntenia şi Moldova) „ceartă, sfadă”; „discordie”; (prin nordul Munteniei) „persoană care provoacă ceartă, discordie” [**DLR**-1: <a râcâi, onom.], *a râcăi* (învechit) „a răcni, a urla, a zbera” [**DLR**-1: „Din slavonul *rykati*”] (indigen, v. cuv. precedent), a *râcni (răcni)* (despre animale) „a rage, a mugi, a zbiera, a urla”; (despre oameni) „a vocifera”; „a striga”; „a țipa”; „a zbiera” [**DLR**-1] [Mikl.-11, p. 43, Cihac-8, Candrea-10, Scriban-2, Ciorănescu-7, **DLR**-1, **SDE**-3: <v. sl. *ryknonti*] (indigen, etemem sonic, v. *râcă,* supra) etc. Prin urmare, *râb-* şi *râc-* sunt aloete (variante etimologice) ale unui radical comun indigen, polietemic: <strident>, <a zgârâia>, <mic>, <pocit>, <a surpa> etc.

În lumina acestor date ar trebui explicate (etimologic) şi toponimele *Râbnița, Râmnic, Răcea, Răciulă* etc. (etem: <râpeni>, cf. *râcă*, supra, *a ruciuli* (prin nord-vestul Transilvaniei) „a râma, a scurma” [**DLR**-1].

În concluzie subliniem faptul că elementele populare şi regionale contribuie la confirmarea sau infirmarea supozițiilor etimologice, aducând astfel certitudine într-un domeniu eminamente incert.

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie veche (literele A-B, C, F-I, D-De, J, L-Lojniță). Bucureşti, Socec et comp. şi C. Sfetea, 1913-1949; serie nouă (literele M, N, O, P, R, S, Ş, T, Ţ, V-Veni). Bucureşti, EA, 1965 ş.u.

2. Scriban, Aug., *Dicționarul limbii româneşti*, Iaşi, Presa Bună, 1939.

3. Academia de Ştiințe a R.S.S. Moldoveneşti. Institutul de Limbă şi Literatură. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldoveneşti*, Redactori: N. Raevschi, M. Gabinschi, Chişinău, Redacția Principală a Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti, 1978.

4. Şăineanu, L., *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută şi adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu şi Victoria Zăstroiu. Coordonator: Alexandru Dobrescu, Chişinău, Litera, 1998.

5. Drăganu, N., *Etimologii* // Dacoromania, VI (1929-1930), Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1931.

6. Tiktin, H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985-1989.

7. Ciorănescu, Al., *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, 1958-1966.

8. Cihac, A. de., *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I. Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes; II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais, Francfort A/M, Berlin-Bucarest, 1870, 1879.

9. Philippide, Al., *Principii de istoria limbii* // *Opere alese*, editate de George Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984.

10. Candrea, I.-A. şi Adamescu, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti, Cartea Românească, 1931.

11. Miklosich, Fr., *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1862.

BDD-A20744 © 2006 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:35 UTC)